

SINERGETINIS RIMANTO KRUPICKO GEOGRAFIJOS PASAULĖVAIZDIS: TARP RACIONALIAUS IR IRACIONALIAUS

Aušra Birgelytė, Zigmąs Kairaitis, Lietuvos edukologijos universitetas

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos geografo, keliautojo, docento Rimanto Krupicko (1945–2009) geografinis pasaulėvaizdis. Aptariamos XX a. antrosios pusės mokslinės teorijos (bendrosios sistemų teorijos, sinergetikos, chaoso, netiesinės dinamikos), sisteminio mąstymo principai, racionalaus ir iracionalaus prado reikšmė moksliniam pažinimui. Visa tai siejama su postmodernaus mokslo įtaka Rimanto Krupicko mokslinėms pažiūroms. Detaliau aptariami sistemų teorijos ir sisteminio mąstymo postulatai, labiausiai nulėmę Docento požiūrį į geografiją. Tai atsispindi jo viename iš pagrindinių darbų – monografijoje *Sistemų teorija ir geografija* (2010). Akcentuojama, jog su sistemų teorija ir sisteminiu mąstymu Docentas siejo geografijos kaip mokslo perspektyvą. Toliau analizuojamas sinergetikos paradigmos, labai dominusios Docentą, taikymas interpretuojant geografinius objektus ir procesus. Prieinama prie išvados, kad Docento geografiniame pasaulėvaizdyje nuolat balansavo racionalus ir iracionalus pažinimo pradai, kuriuos jungia sinergetinis požiūris į geografines sistemas ir reiškinius. Ypač tai matyti geobiolaukų ir geografinės pasaulėvokos tyrimuose. Būtent mentalinėje geografijoje labiausiai reiškiiasi klasikiniai ir postklasikiniai (postmodernūs) pažinimo archetipai.

Reikšminiai žodžiai: Rimantas Krupickas, sistemų teorija, geografinės sistemos, sinergetika, racionalus ir iracionalus pažinimas, geografinis pasaulėvaizdis.

PASAKYK, KĄ SKAITAI, ARBA VIETOJE ĮVADO

...ir aš pasakysiu, kas Tu esi! Tai žinomos išminties variacija, kuria galima pasiremti menant mūsų kolegą docentą Rimantą Krupicką (1945–2009) ir kasdienį bendravimą su Juo. Mums kolega visada buvo Docentas, taip Jį ir čia dažniausiai vadinsime (1 pav.).

1 pav. Geografas dr. Rimantas Krupickas / Fig. 1. Geographer dr. Rimantas Krupickas

Bendraujant su Docentu galėjai žinoti, kokias knygas kolega skaito, kuo domisi. Ne vienu šaltiniu teko pasidalyti. Tai toli gražu ne vien tik siaura profesinė literatūra, tai knygos, straipsniai, kurie leistų naujai, netradiciškai pažvelgti į geografiją, jos esmę, svarbą, reikšmę bendrajam pažinimui, išprusimui, jos naudą visuomenei. Jeigu jų autoriai buvo geografs, tai tik teoretikai: užsienio – D. L. Armandas, P. Haggettas, W. Bunge'as, R. J. Chorley'us, A. J. Retejumas; Lietuvos – A. Basalykas, R. Baubinas, P. Kavaliauskas, Č. Kudaba; jeigu kitų mokslų atstovai, tai būtinai I. Prigogine'as, J. Stengers, S. Hawkingas, N. Vavilovas, N. Gumiliovas; jeigu Lietuvos, tai tiesiogiai nesusiję su geografija mokslininkai, bet žadinantys naują mąstymą – R. Kalinauskas, S. Kanišauskas, K. Kučinskas K. Pyragas ir kt. Docentas nuolat skaitė žurnalus, kuriuose publikuojami naujausi geografijos ir kitų gamtos mokslų laimėjimai. Kas bendro tarp šių autorių, šaltinių ir Docento interesų? Pirmiausia tai mokslo pasaulėžiūros, tyrimo metodologijos ir metodikos klausimai, o antra, žmogaus ir jo geografinės aplinkos sąsajos bei problemos. Tą patį įvardijant reikšminiais žodžiais, tai būtų – *netiesinė dinamika, sinergetika, chaosas, etnogenezė, indoeuropiečiai, baltai, civilizacija* ir pan. Docentas jautė ir siekė išsiaiškinti tą kontekstą, kuriame tarpsta geografija, o jis – kontekstas – labai nedėkingas geografijos aiškumui, logiškumui, linijiniam nuoseklumui. Taigi iš čia kyla Rimanto Krupicko, kaip išskirtinės asmenybės Lietuvos geografs bendruomenėje, fenomenologinio **tyrimo problema**: *kokiu mokslo laimėjimų, idėjų civilizaciniu laikotarpiu teko gyventi Docentui, kokios mokslo teorijos, asmenybės formavo Docento geografinį pasaulėvaizdį?*

Straipsnyje nenagrinėsime Docento aptariamų teorijų (bendrųjų sistemų, sinergetikos, chaoso, etnogenezės, biolaukų) ir jų geografinės interpretacijos. Tai būtų sudėtingas ir išsamus darbas.

Straipsnio tikslas – pasekti Docento mintimis, nervu, anot poeto J. Brodskio, kurie skatino kolegą nagrinėti sudėtingus geografijos klausimus; aiškintis, kokios mokslo ir pasaulėžiūros idėjos labiausiai turėjo įtakos Docento geografinio pasaulėvaizdžio formavimui(si).

Metodologinė tyrimų prieiga buvo *pasaulėvaizdžio* konceptas, kurio sinergetinė interpretacija reiškia neartikuliuotą, aiškiai neišreikštą, tačiau laike fiksuotą ir pastovų pasaulėžiūros nuostatų vienį. Žmogaus *santykis* su pažinimo objektais lemia jų interpretaciją. Kita vertus, vien dėl konkrečiame pasaulėvaizdyje glūdinčių *iracionalių* pradų jis iki šiol yra tyrėjų mįslė (Kanišauskas, 2008, p. 309).

Pagrindinis **tyrimų šaltinis**, kuriame neabejotinai sudėta viskas, kas suspėta ir norėta pasakyti apie geografiją – ne tik tai, kokia ji yra, bet ir tai, kokia turėtų būti, yra Docento atsisveikinimo opusas – monografija *Sistemų teorija ir geografija* (2010).

SINERGETIKA – UŽKILUSI POSTMODERNUMO ŽVAIGŽDĖ

Jau praėjo nemaža laiko akimirka, kai palydėjome XX amžių. Nėra kažkokių įsimenančių praėjusio amžiaus mokslo minties apibendrinimų ar įprasminimų. Tai dar kartą paliudija, kad gyvename ne pagal savo susikurtą laiko skalę. Minties kontinuumas turi savo periodizaciją, šuolius ir sklaidos kryptis. Mokslo, pasaulėžiūros idėjoms šimtmetis (net įskaitant nūdienos tempus) – ne toks jau ilgas periodas. Tačiau žmogui sunku atsisakyti pagundos įprasminti, pavadinti, suschematinti praėjusį laiką. Taigi natūraliai kyla klausimas – kuo buvo išskirtinė mokslinės minties praėjusioji antroji XX a. pusė, kai aktyviai kūrė ir gyveno jau beišeinanti ar besidalijanti savo patirtimi karta?

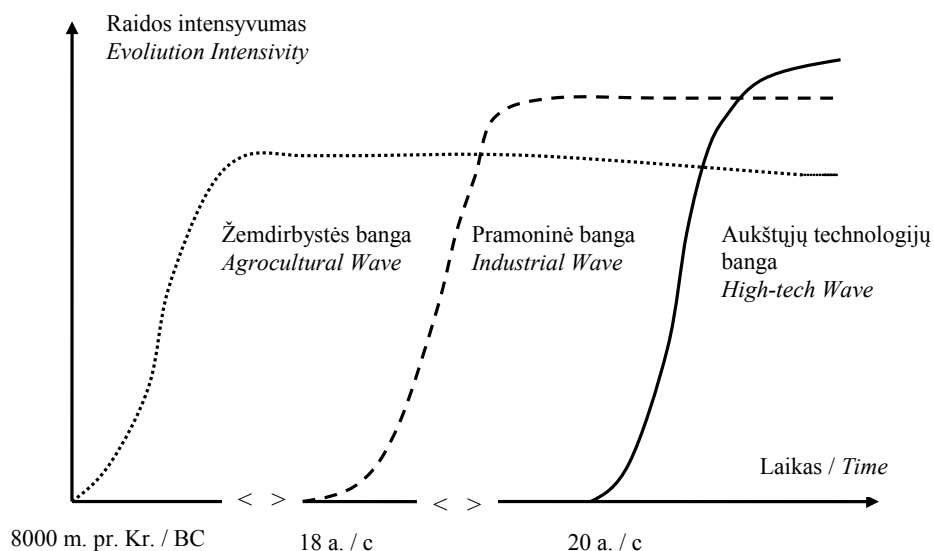
Neminėsime laimėjimų kosmoso, technologijų ar buities srityje. Jie, kaip bebūtų svarbūs, yra trumpalaikiai, greitai pamirštami, o dažnai ir neperduodami. Mokslo mintis arba pasaulio žemiškoji išmintis, nors ir įgavusi įvairias (dažnai prieštaringas) formas bei raiškas, yra tvari, dialoguoja tarpusavyje, žvelgia ne tik į praeitį, bet bando argumentais nuspėti ateitį. Kai mokslinė mintis, užgrūdinta karščiausiuose ginčiuose, tampa praeitimi, dažnai ji įvardijama *filosofija*, *pasaulėžiūra*, *pasaulėvaizdžiu*, *tradicija*, *paradigma*, *modeliu* ir pan. Pagrindas minties proveržiui gali būti tiek konkretus mokslinis atradimas, tiek minties abstrakcija, tiek aplinkos (gamtinės, socialinės, dvasinės) stebėjimas, aiškinimasis, apibendrinimas. Taigi praėjusio amžiaus antrąją pusę su visa rizika suklysti (daug argumentų tai liudytų) reikėtų įvardyti kaip *postmodernaus mokslo gimimą*. Čia reikėtų paaiškinti, kas turima omeny. Pirmiausia prioritetas atiduodamas dvasinei minčiai: 1968 m. Prancūzijos studentų revoliucija (persikėlus ir į Jungtines Amerikos Valstijas) žymi naują mokslo, edukacijos, kultūros vertybių interpretaciją. Taip, tik vertybių interpretaciją, kadangi vargu ar galima *pakeisti kitomis* pamatines žmonijos vertybes. Ir dar, reikia visuomet atsižvelgti į geografinį veiksnį (kas mažai daroma arba visai nekreipiama dėmesio rengiant įvairius valstybės plėtros projektus). Visos mokslo, kultūros idėjų, schemų bangos Lietuvos erdvę pasiekia pavėluotai. Čia mes ir išlošiame, ir kenčiame: viena – mus pasiekia jau gatavi tiek dvasiniai, tiek materialūs produktai, kita – nesugebame

pasinaudoti naujausiomis idėjomis, kurios dar tik formuojasi Vakarų minties centruose ir kurios dažnai būna jau priešingos toms, kurias mes dar tik grumuliuojame arba taikome savo moksle, kultūroje, o ypač edukacijoje ir viešojoje erdvėje, tai yra neatsižvelgiamo į dalsos reiškinių. Čia, žinoma, geresnė padėtis kalbant apie technologijų mokslus. Taigi ir postmodernumo banga mus pasiekė pavėluotai – 8–9-ajame praeito amžiaus dešimtmėčiais, o postmodernaus diskurso sproginimas jau vyko atgavus Lietuvos nepriklausomybę. Taigi ramiais, vadina- maisiais sąstingio, laikais pasirodė Ilya'os Prigogine'o straipsniai arba publikacijos apie jo idėjas (1977 m. gauta Nobelio premija), 1980 m. išėjo H. Hakeno knyga *Sinergetika* (1980, rusų k.). Bent kiek mokslo olimpai priklausantis žmogus žinojo šias pavardes. Menu, I. Prigogine'o pavardė buvo dažnai minima mūsų su Docentu pokalbiuose. Neteko mums su kolega aptarti lietuvių kalba išėjusios I. Prigogine'o knygos *Tikrumo pabaiga: laikas, chaosas ir nauji gamtos dėsniai* (Prigogine, 2006). Kaip jau buvo galima suprasti, postmodernus mokslas čia siejamas su *sinergetikos* (įvardijamos kaip mokslas, paradigma, teorija) atsiradimu. Sinergetika – H. Hakeno terminas (I. Prigogine'as jo nevartojo). Postmodernaus mokslo nereikėtų laikyti neklasikiniu, postklasikiniu ar postneklasikiniu (Stepin, 2000). Šiuo požiūriu kvantinė mechanika ir reliatyvumo teorija, o ir dar ankstesnės fizikos idėjos jau patenka į neklasikinius ir postklasikinius mokslus. Posmodernaus mokslo pagrindinis iššūkis – suderinti nesuderinamus, sujungti nesujungiamus, paaiškinti nepaaiškinamus. Tai sietina su *disipatinėmis struktūromis, saviraidžiais procesais, chaoso, katastrofų, kompleksiško, netiesinės dinamikos* teorijomis. Reikia paminėti, kad pilna „chaoso“ (tiesiogine ir perkeltine prasme) yra ir geografija. Todėl ne veltui geografo tyrimus savo šaltiniuose mini sinergetikos klasikai ir pasekėjai (H. Hakenas, E. Kniazeva, I. Prigogine'as ir kt.). Savo ruožtu, geografijos minties puoselėtojai taip pat domisi sinergetikos idėjomis, taiko savo tyrimuose, praktiniuose projektuose (pvz., planuojant miestus ir jų funkcionavimą). Tai liudija ir Docento domėjimasis sinergetika.

Ir vis dėlto lieka neaiški sinergetikos ateitis, abejotinas dalykas būtų ją priskirti kaip amžių kaitos esminį pasaulėžiūrinį žymenį. Juolab, kaip anksčiau minėta, po sinergetikos samprata slepiasi daug teorijų, paradigmų, metodologijų. Norėtusi kiek apibendrinamesnio, ilgesnio laike, platesnio geografinėje erdvėje, prisodrinto kultūros ir civilizacijos požiūrio į mokslo raidą.

KARTA, ATSIGRĘŽUSI Į TREČIAJĄ CIVILIZACIJĄ

Čia į pagalbą galima pasitelkti Alvino Tofflerio *Trečiosios bangos* koncepciją, pasirodžiusią prieš tris dešimtmečius (1981). Trijų bangų ciklo civilizacijų raidos modelį yra vaizdžiai interpretavęs profesorius Juozas Algimantas Krikštopaitis, kurio išvalgomis čia ir remiamasi (2013). Beje, profesorius yra keliautojas, alpinistas, kurį su Docentu Rimantu siejo ne tik kelionės, bet ir bendri mokslo istorijos klausimai, jie buvo asmeniškai pažįstami. Taigi A. Toffleris (buvo išstudijavęs ir I. Prigoginė'o darbus) apčiuopė esminius mūsų civilizacijos bruožus ir sukonstravo „galingo technologinio lūžio – Trečiosios bangos, atnešančios *supertechnologijų civilizaciją*, vaizdinį“ (Toffler, 1981, p. 213). Prieš tai įvykę du lūžiai sukūrė pagrindus agrarinei (Pirmoji banga) ir industrinei (Antroji banga) civilizacijų bangai. Esminis A. Tofflerio koncepcijos bruožas – kad technologiniai civilizaciniai pokyčiai vyksta ne revoliuciniu, o evoliuciniu būdu kaip kylančios ir riedančios tolyn bangos be staigių politinės prievartos apraiškų (2 pav.). Svarbu, kad šios bangos veikia kartu, viena kitą palaikydamos, ateinanti banga jau mezgasi prieš tai buvusioje. Sakykime, industrinėje civilizacijoje (Antrojoje bangoje) kaupėsi pokyčių užuomazgos, kurių jėgos XX a.

2 pav. A. Tofflerio globalios kaitos bangos (Krikštopaitis, p. 215) /
Fig. 2. Three Waves of Global Change by A. Toffler (Krikštopaitis, p. 215)

6-ajame dešimtmetyje sužadino Trečiąją bangą su naujomis sampratomis, socialinėmis vertybėmis. Čia vėl reikia prisiminti geografiją, civilizacinių pokyčių bangų slinktis, kurios įvairiuose pasaulio regionuose, šalyse pasireiškia nevienodai. Trečioji banga neša žmonijos viltis į Kosminę erdvę. (Kaip čia neprisiminsi skaitomo Docento kurso *Planetarinė geografija!*) Greta reikia turėti omenyje, kad viena kitą užklojančios aukštesniųjų technologijų civilizacinės bangos formuojasi ant griūvančių ankstesnių žmonijos raidos pasaulių, ir šis procesas nėra bekonfliktis, ypač kai nėra vyraujančios vienos civilizacinės bangos. Tai matyti ir iš dabar pasaulyje vykstančių procesų. Anot A. Tofflerio, industrinės civilizacijos nesulaikoma nekrozė baigsis apie 2025 m. (1981, p. 220). Nors *slenkančias bangas* galima laikyti metafora (modeliu), bet ji vaizdingai iliustruoja esminius visuomenėje, žmonijos istorijoje, moksle, kultūroje, politikoje, aplinkosaugos srityje vykstančius procesus, kylančias įtampas, leidžia apčiuopti šių reiškinių tendencijas.

Taigi Trečioji – *supertechnologijų civilizacijos* – banga dar tik įgauna pagreitį, tačiau jos užuomazgų liudininkai, o kartais ir aktyvūs dalyviai buvo ir mūsų amžininkai.

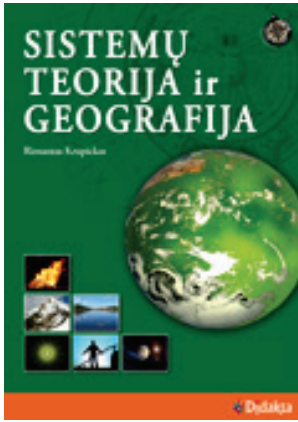
NUO SISTEMŲ IKI SISTEMINIO MĄSTYMO

Driščiau teigti, kad praėjusio XX a. antroji pusė buvo sodresnė mokslo teorijomis, technologijų laimėjimais nei jo pirmoji pusė. Amžiaus pradžioje mokslai, įskaitant ir geografiją, buvo tarsi „pasimetę“: mokslų „klasikos“ amžius buvo kaip ir pasibaigęs, geografinių atradimų („klasikinių“ supratimu) – taip pat; naujausios mokslo idėjos buvo sutinkamos su dideliais ginčais arba iš viso atmetamos, o jeigu dar turėtume omeny mokslo padėtį Sovietų Sąjungoje, šiaip jau tęsusiai galias mokslinių atradimų ir išradimų tradicijas, Vokietijos fašistini režimą, amžiaus pradžia, bent kaip dabar sakoma, viešojoje erdvėje palieka mažiau įsimenantį įspūdį. Žinoma, tai neliečia kūrybinės atmosferos tarp iškilių mokslo asmenybių, tyrimo centrų, laboratorijų. Todėl posmodernizmo banga, užplūdusi ne tik Europą, bet ir Jungtines Amerikos Valstijas antrojoje XX a. pusėje, išvėdino universitetų auditorijas ir atnešė minties polėkio laisvę, mažesnę lankstymąsi autoritetams, klasikinėms teorijoms ir pan. Viena tuo laikotarpiu užgimusių teorijų buvo sistemų teorija, peraugusi į *bendrąją sistemų teoriją*. Ji atsirado ne mechanikos pasaulio gelmėse ir sampratoje, o gyvojo pasaulio ir jo organizmų apmąstymuose. Tiesa, nors L. Bertalanfi bendrosios sistemų teorijos

idėją suformulavo dar prieškaryje, bet didžiausią poveikį *sisteminiam mąstymui* ji padarė jau pokaryje. Ir būtent – sisteminiam mąstymui. Sistemų teorija netapo kanonizuotu mokslinių tyrimų instrumentu, reglamentuotu aprašu, o virto mokslo metodologija, metodu, net pasaulėžiūra ir moksliniu pasaulėvaizdžiu, padedančiu suprasti ne tik gamtos, bet ir socialinių, kultūrinių, dvasinių objektų, reiškinių, procesų ir juos sudarančių elementų struktūras, sąveikas, santykius. Sisteminis požiūris, prieiga šiandien tapo daugelio žmogaus praktinės veiklos sričių būtinybe ir pagalbininku (ekonomikos, vadybos, švietimo, politikos, teisės ir kitose srityse). Sisteminio mąstymo esmę ir raidą gana nuodugniai apžvelgė Aelita Skaržauskienė savo disertacinio tyrimo pagrindu parengtoje monografijoje *Sisteminis mąstymas organizmų valdyje* (2010). Autorė sisteminį mąstymą apibrėžia kaip sisteminę logiką besiremiantį požiūrį į pasaulį ir mentalinę atskaitos sistemą pasauliui vertinti, kaip mąstymo būdą, kai realybė ir jos dalys pirmiausia suvokiamos kaip visuma, kaip integruota sistemų hierarchija. „Sisteminio mąstymo esmė – suprasti tarpusavio ryšius, o ne linijinius priežasties ir pasekmės ryšius; orientuotis į pokyčių procesus, o ne į statines būsenas; matyti ir suprasti kontekstą“ (Skaržauskienė, 2010, p. 140). Pažinojusiems R. Krupicką ar skaičiusiems Jo darbus galima teigti, kad tai visiškai atitinka Docento daugelio tyrinėjimų lauką ir jo požiūrį į geografiją.

GEOGRAFINĖS SISTEMOS: RACIONALIAUS IR IRACIONALIAUS SANKIRTA

Būtent sistemų mokslas, užgimęs kaip determinuotų ryšių, uždarų kontūrų, struktūrų, energetinių sąveikų, įvesčių ir išvesčių apykaitos ir panašių dalykų paradigmatis modelis, tapo nesisteminis, nestabilių, kontingentiškų būvių ir elgsenos tyrinėjimų pradžia. To priežastis, kaip žinia, kad realios sistemos yra atviros ir nuolat vyksta apykaita su aplinka. O geografija *par excellence* susijusi su sudėtingomis, kompleksinėmis, atviromis, saviraidžiomis sistemomis. Bet koks bandymas jas aprašyti idealiomis sąlygomis susiduria su dideliais sunkumais. Kita vertus, tik suvokus sudėtingus technikos, gyvojo pasaulio, įskaitant ir žmogų, objektus, juos sudarančius elementus, net ryšių kanalus kaip sistemas, galima taikyti *naujojo mokslo* (kuris vadinamas įvairiai – kompleksiško, sinergetikos, chaoso teorijomis, paradigmomis) postulatus. Čia jau reikia sustoti prie Docento darbo *Sistemų teorija ir geografija* (2010) (3 pav.).

3 pav. Rimanto Krupicko monografija *Sistemų teorija ir geografija* (2010) / Fig. 3. The Monograph *Systems Theory and Geography* (2010) by Rimantas Krupickas

Rūpestis geografija, jos prestižu matyti iš knygos scenarijaus (turinio) – visos knygos dalys turi įvardijimą „sistema“ (*Sistemų teorija; Geografinių sistemų analizė; Etninės geografinės sistemos; Geobiologų sistemos; Geografinio pažinimo sistema*). Pirmiausia Docentas geografiją norėjo vertinti kaip mokslą, kas tapatu sisteminiam požiūriui į jo tiriamus objektus, procesus, reiškinius. Kaip teigia pats Docentas apie savo monografiją, „dalis teorinės geografijos bus „suverta“ ant sistemų teorijos strėlės“ (2010, p. 6), ir prideda, „kad geografija ir iki Bertalanfi buvo sisteminis mokslas, nes kitaip „susitvarkyti“ tokioje sudėtingoje visatos sistemoje būtų buvę tiesiog neįmanoma“ (ten pat, p. 7). Dar kitur rašo: „Geografi-

jos mokslai netiria atskirų gamtos elementų, netiria jų fundamentinių savybių. Tuo užsiima fizika, chemija ir kiti mokslai. <...> Tuo tarpu mums svarbu ryšiai tarp jų ar net tarp jų kompleksų (sistemų)“ (ten pat, p. 39). Docentas išskiria pagrindinę geografinių sistemų savybę – erdviškumą ir akcentuoja *geografiškos* ir *geografinės* sistemos skirtumą: „Taigi, jei bet kuri sistema turi erdvę, tai ji yra ir geografiška sistema. Todėl beveik visos sistemos yra daugiau ar mažiau geografiškos, o dalis jų yra geografinės – kada erdvė tampa labai svarbi tos sistemos savybė“ (ten pat, p. 39).

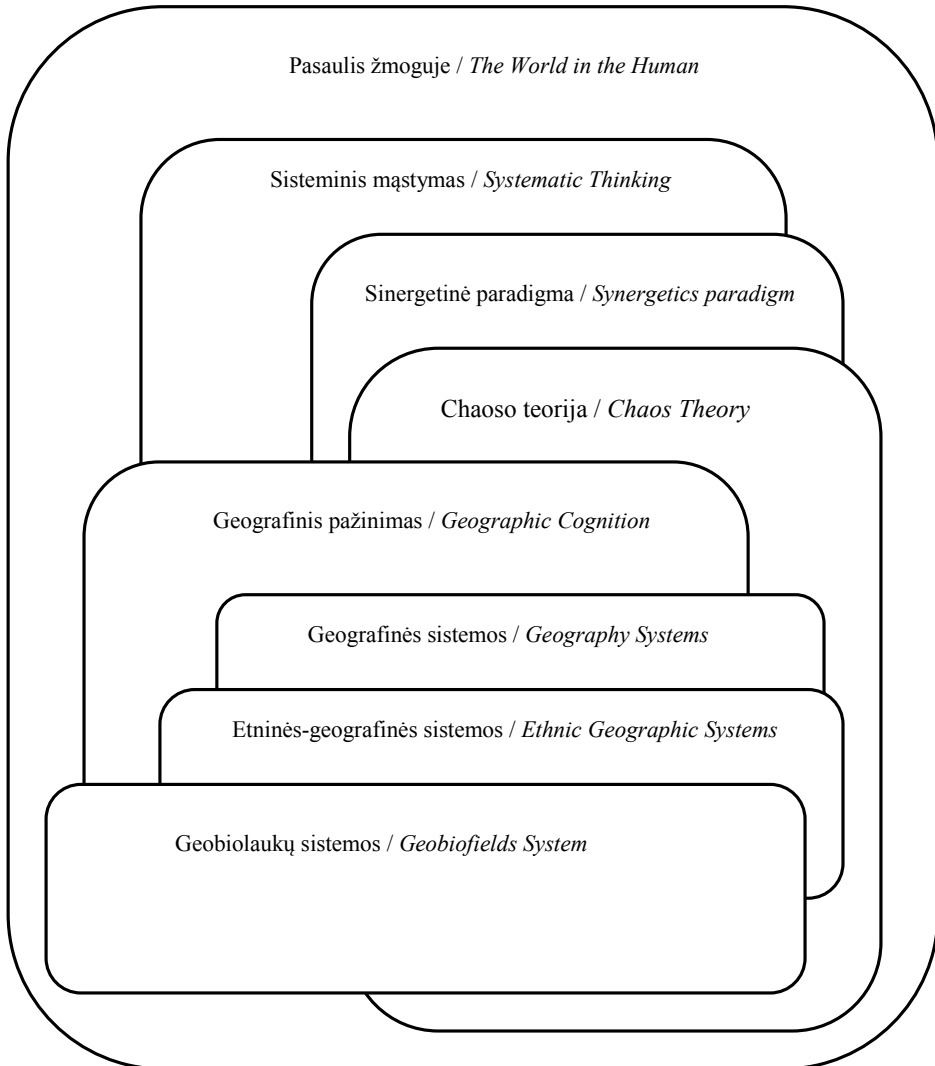
Ypač Docentą traukė naujausios mokslo teorijos (paradigmos), siekusios „suvaldyti“, paaiškinti, chaosą, mitinius, maginius reiškinius. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad sistemos, sisteminis požiūris tarsi turėtų prieštarauti chaotiškiems reiškiniams. Bet būtent sistemos ir patiria nepusiausvyros, nestabilumo, chaotiškas būsenas, kurios ir paskatina sistemą naujai kokybiškai persitvarkyti. Arba, kaip teigia Docentas, „apskritai dabar netgi visuotinė sistemų teorija yra laikoma chaoso teorija. Jos sudėtinės dalys yra sinergetinė, fraktalų bei katastrofų, arba virsmų (Docentas labai žavėjosi šiuo terminu – Z. K.), teorijos“ (ten pat, p. 24). Prieinama ir prie platesnių apibendrinimų: „Buvo manoma, geografinėje sferoje viskas determinuota, <...> reikia tik žinoti pradinės sąlygas. Tačiau kada ir kur susidarė tos pradinės sąlygos, matyt, niekas ir niekada nepasakys. Vėliau, ypač

sovietiniais metais, buvo teigiama, kad geografija yra indeterministinis mokslas. Dabar manoma, kad visi mokslai yra iš dalies deterministiniai ir indeterministiniai“ (ten pat, p. 26–27). Gaila, kad Docentas nesulaukė savo mėgstamo autoriaus Sauliaus Kanišausko sudarytos kolektyvinės monografijos *Iracionalumas ir mokslinio pažinimo ribos* (2011), kurioje nagrinėjamas racionalaus pasaulio (tikrovės) pažinimo ir iracionalumo raiškos santykis visuomenėje įvairiais pavidalais (religiniu, mistiniu, ezoteriniu, okultiniu ir kt.). Monografijoje, remiantis A. Augustinaičiu, V. Rubavičiumi, teigiama: „Žinojimas (žinija) tampa itin individualizuotas ir subjektyvus. Žinojimas tampa „asmeniniu“ arba tam tikros grupės kultivuojamu žinojimu, ir formalieji mokslo sandaros rėmai bei specializacija jau nėra būtinas atributas. <...> Dėl to ima keistis mokslinio pažinimo metodologija, moksliskumo kriterijai. Mokslinio pažinimo ribos ne tik plečiasi, bet ir ima *transgresuoti*, t. y. peržengti susiklosčiusias sociokultūrinės ribas, laužyti nusistovėjusius stereotipus“ (Kanišauskas, 2011, p. 14–15). Reikia paminėti, kad autoriai skiria sąvokas *informacinė visuomenė* ir *žinių visuomenė*. Pastarąją apibūdina kaip visuomenės gebėjimą informaciją „sužmoginti“, panaudoti ją kultūros ir švietimo reikalams. Čia priartėjama prie sudėtingos sinergetinės sistemos *Žmogus–Aplinka*, kuri naujai bando žiūrėti į žmogų ir jo santykį (sąveiką) su įvairialype aplinka (Stašienė, Petkevičiūtė, 2003). Psichofizikai racionaliais metodais bando pagrįsti globalios sąmonės egzistavimą (Dubrov, 2006).

Viena paskutiniųjų Docento pasijų buvo biolaukai, kuriuos jis įvardijo kaip *geobiolaukus* (Krupickas, Kaluškevičius, 1998, 2002, 2004). Šiuo atveju biolaukai mus domina kaip sritis, kurioje ryškiausiai vyksta ir racionalaus, ir iracionalaus mokslo sinergija – skausmingai, prieštaringai, polemiškai. Sinergetikos metodologija *psi reiškinijų* tyrimuose kol kas beveik netaikoma (Kanišauskas, 2011, p. 206). Tačiau parapsichologijai artima sritis yra *bioenergoinformatika*, kuri klasikiniiais moksliniais metodais tiria informacinius energetinius reiškinius. *Sensitivityumas* (žmonių jautrumas biologiniams ir fiziniams pokyčiams – biolaukui) tyrinėjamas *biolokaciniais* metodais, tik mokslininkams ilgą laiką atrodė, kad tai yra nerealus dalykas, nes labai sudėtinga panaudoti reikiamas technines tyrimo priemones (Kanišauskas, 2011, p. 214). Šiuo metu „instrumentiniai tyrimai leidžia daryti išvadą, kad prie *iracionalumo srities priskiriami reiškiniai yra realūs*, kad bent dalį jų jau galima racionaliai paaiškinti“ (ten pat, p. 219).

Straipsnyje neturime vietos aptarti Docento plėtotos *aplinkotyros* ir *pasaulėvokos*, kurios taip pat balansavo ant mentalinio pasaulio (aplinkovokos, vietojautos) keteros (Krupickas, 2001). Bet jau čia paminėti dalykai leidžia bent kiek

pažinti R. Krupicko – geografo, keliautojo, pedagogo – geografinio pasaulėvaizdžio kontūrus, jo ištakas, tolimatystę. Remiantis straipsnyje išdėstyta medžiaga, apibendrinimui sudėlioti Docento geografinio pasaulėvaizdžio teminiai sluoksniai, kurių sinergija atspindi tą išmintį, su kuria šis mokslininkas siekė geografinio pažinimo aukštumų (4 pav.).

4 pav. Rimanto Krupicko geografinio pasaulėvaizdžio teminiai sluoksniai /
Fig. 4. Thematic layers of the geographic world-view of R. Krupickas

PASAULIS ŽMOGUJE, ARBA VIETOJE IŠVADŲ

Šiuo metu vis dar esame nutolę nuo žmogaus pasaulėžiūros, pasaulėvokos, pasaulėvaizdžio aptarimo, mokslinio tyrimo. Regis, vis dar sergsti vidiniai cenzoriai, jog tai perdėm ideologizuotos arba dėl korektiškumo asmens atžvilgiu neliečiamos sritys. Vis dėlto visi mes esame veikiami ne tik aplinkos, savo veiklos ir domėjimosi temų, bet ir mums nežinomų, tik mums vieniems būdingų, *atraktorių* (sinergetikos terminas – *siekių, paskatų*). Karta, kuriai buvo lemta mokytis, studijuoti, aktyviai darbuotis, veikti savo aplinką, kurti planus ir vizijas ateičiai, gyveno XX a. antrosios pusės ir naujo XXI a. virsmo laikotarpiu, jautė jo pulsą, perėmė ir toliau plėtojo ankstesnių ir savo laiko idėjas. Šiai kartai priklauso ir geografafas docentas Rimantas Krupickas. Remiantis apžvalginiais mokslo istorijos, mokslinės minties šaltiniais (J. A. Krikštopaitis, S. Kanišauskas), regima, kad minėtas laikotarpis pasižymėjo mokslinės minties išlaisvėjimu, pliuralizmu, galima sakyti, ir liberalizmu, ką būtų galima įvardyti bendru terminu – *postmodernaus mokslo plėtra*. Čia nesiimama spręsti, ar tai gerai, ar blogai – yra ir to, ir to, bet kad tai nepaliko abejingų naujoms mokslo idėjoms, socialinio gyvenimo formoms, yra liudijantys faktai.

Tuo laikotarpiu įgauna pagreitį dar praeito amžiaus pradžioje užgimusi *bendrosios sistemų teorijos* idėja, peraugusi dabar į plačiai pasklidusį *sisteminio mąstymo* principą. Radosi naujos teorijos – *disipatinių struktūrų, sinergetikos, chaoso, katastrofų, išsiplėtojo papildomumo, neapibrėžtumo principų* taikymo sritys. Visa tai (kartais ir iš esmės) pakeitė vadinamąjį mokslinį pasaulio vaizdą – *pasaulėvaizdį*. Nuo šių idėjų negalėjo likti nuošalyje nei viena pažinimo ar praktinio gyvenimo sritis, įskaitant ir geografijos mokslą, kuris visą laiką ir iki šiol gyvena „neapibrėžtumo“ sąlygomis, vis palaikomas „papildomumo“ skiepais.

Pažvelgti į geografiją remiantis minėtomis mokslinėmis idėjomis ir kėlė sau uždavinį Rimantas Krupickas savo monografijoje *Sistemų teorija ir geografija* (2010). Čia autorius visus aptariamus klausimus bando interpretuoti iš *sistemų teorijos* ir *sisteminio mąstymo* pozicijų. Svarbios vietos, skirtos geografinei erdvei, gamtinės geografijos dėsningumams, etnogenezei.

Atskira Docento tyrimų tematika – *gebiolaukai* ir *geografinė pasaulėvoka*. Šiose srityse Docentas ne tik padarė drąsių sprendimų – apibrėžė *virgosferos* konceptą, pasiūlė *geografinių kompetencijų (pasaulėvokos) sistemą*, bet ir paliko savo mokiniais aiškia kryptį toliau plėtoti šias temas. Būtent *mentalinėje ir me-*

tageografijoje ryškiausiai sinerguoja racionalūs ir iracionalūs, klasikiniai ir postklasikiniai (postmodernūs) pažinimo pradai.

Docentas mėgo kartoti savo mokytojo profesoriaus Česlovo Kudabos mintį, virtusią geografinio pažinimo ir kelionių orientyru: „*Turėk savyje žemėlapi.*“ Vienas iš sisteminio mąstymo postulatų – ne žmogus pasaulyje, bet *pasaulis žmoguje*. Keliautojas, koks buvo ir Docentas, savo prigimtimi yra sinergetiškas fenomenas, kadangi jam reikia aprėpti neaprėpiamą, suderinti nesuderinamą, pasiekti nepasiekiamą, nuolat būti kitimo ir ieškojimo kelyje. Todėl geriausiai Rimanto Krupicko geografinį pasaulėvaizdį atliepia stebinčio, dalyvaujančio ir rymančio (filosofine prasme) keliautojo pažinimo labirintuose įvaizdis.

LITERATŪRA

1. Dubrov A. P. 2006. *Kognitivnaja psichofizika*. Rostov na Donu: Feniks.
2. Haken H. 1980. *Sinergetika*. Moskva: Mir.
3. Kaluškevičius B. J., Krupickas R. 2002. Geobiolaukų žiedinės struktūros. *Geografija*, Nr. 38(2), p. 30–34.
4. Kanišauskas S. 2008. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai*: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
5. Kanišauskas S. 2011. *Iracionalumas ir mokslinio pažinimo ribos*: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
6. Krikštopaitis J. A. 2013. *Išmintis atsiverianti pažinimo kelyje*. Vilnius: Mintis.
7. Krupickas R. 1998. Dėl naujos geografinės sferos išskyrimo. *Geografijos metraštis*, Nr. 31, p. 495–500.
8. Krupickas R. 2001. Geografinė pasaulėvoka informacinėje visuomenėje. *Pedagogika*, t. 53, p. 58–61.
9. Krupickas R. 2010. *Sistemų teorija ir geografija*. Vilnius: Didakta.
10. Krupickas R., Kaluškevičius B. J. 2004. Geobiolaukų reiškiniai ir jų skirstymas. *Geografija*, Nr. 40(1), p. 54–58.
11. Prigogine I. 2006. *Tikrumo pabaiga: laikas, chaosas ir naujieji gamtos dėsniai*. Vilnius: Margi raštai.
12. Skaržauskienė A. 2010. *Sisteminis mąstymas organizacijų valdyme*: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
13. Stašienė S., Petkevičiūtė N. 2003. *Žmogus ir aplinka*: mokomoji knyga. Kaunas: Technologija.
14. Stiopin V. S. 2000. *Teoreticheskoe znanie*. Moskva: Progress-Tradicija.
15. Toffler A. 1981. *The third Wave*. New York: Bantam Books.

SYNERGETIC WORLD-VIEW OF GEOGRAPHY OF RIMANTAS KRUPICKAS: BETWEEN RATIONAL AND IRRATIONAL

*Aušra Birgelytė, Zigmąs Kairaitis**Summary*

The article analyses the geographic world-view of Lithuanian geographer, traveller, Associate Professor Rimantas Krupickas (1945–2009). The scientific theories of the second half of the 20th century (general systems theories, theories of synergetics, chaos and nonlinear dynamics), principles of systematic thinking and the significance of the rational and irrational origin on the scientific cognition are discussed. All of this is related to the influence of the post-modern science on the scientific attitudes of the Professor. The postulates of the systems theory and systematic thinking that mostly conditioned the Professor's attitude towards the geography are discussed in more detail. It is reflected in one of his main works – the monograph *Systems Theory and Geography* (2010). It is accentuated that the Professor associated systems theory and systematic thinking with the perspective of geography as the science. The application of synergetics paradigm that was of particular interest to the Professor in interpreting geographic objects and processes is further analysed. It is concluded that the rational and irrational cognition origins combined by synergetic attitude towards the geographic systems and phenomena were constantly balancing in the Professor's geographic world-view. It is particularly apparent in the researches of geobiofields and geographical perception of the world. The classical and post-classical (post-modern) cognition archetypes are mostly expressed namely in the mental geography.

Keywords: Rimantas Krupickas, systems theory, geographic systems, synergetics, rational and irrational cognition, geographic world-view.